УДК

Захарова Л.Г., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Захарова Лада Германівна – викладач-асистент кафедри соціальної роботи педагогіки і психології МДГУ ім. П. Могили, здобувач Інституту соціальної та політичної психології АПН України. До сфери наукових інтересів входять питання соціалізації особистості, практичні засоби гармонізації життєвих стратегій особистості, питання психології груп.

Актуальні питання гендерного підходу до формування життєвих стратегій особистості

Гендерна проблематика дедалі частіше стає предметом психологічного дослідження. Цю тенденцію можна розглядати просто як моду, а можна як перспективний напрямок у вивченні психологічних феноменів. Він дає можливість розглядати життєві стратегії особистості як похідні від комплексу гендерних настанов, ролей, моделей поведінки, які нею засвоєно незалежно від статі. Тобто можна відмовитися від звичного погляду на індивіда як на чоловіка або жінку, а розглядати особистість в її унікальності. У статті подається обґрунтування актуальності дослідження взаємовпливу гендерної ідентифікації та прояву життєвих стратегій особистості.

Problematics of gender becomes the question of psychological researches more frequently. This tendency can be explained both as a fashion and as a perspective direction in the study of the psychological phenomena. It enables to examine vital strategies of a personality as derivative from the complex of gender options, roles and models of conduct, which has been adopted by a personality regardless of sex. So it is possible to give up a usual look on an individual, both a man and a woman, and to examine a personality in its uniqueness. In the article it was grounded an actuality of the research of influence of gender authentication and representation of vital strategies of personality.

Останнім часом гендерна проблематика все активніше стала заявляти про себе в різних галузях наукового знання. Ця тенденція відзначається і в психології. На сучасному етапі розвитку гендерних досліджень в психології домінує парадигма ***соціального конструювання гендеру***. Згідно з нею, за словами Речел Харе-Мустін, “стать не є власністю, вона являє собою соціально приписані відносини, процес та соціальну конструкцію” [8, с. 5]. Акцент психологічних досліджень, таким чином, переноситься з позицій порівняльного аналізу внутрішньоособистісних характеристик (осіб різної статі) на вивчення соціального контексту, безпосередніх обставин соціальної взаємодії, що створюють ті чи інші прояви “статевої” поведінки.

Ключовим поняттям концепції ***соціального конструювання гендеру*** є поняття “duing gender” – створення або будування гендеру, яке розуміється як процес взаємодії, в ході якого індивіди привласнюють гендерну ідентичність собі та приписують її іншим. Головними детермінантами будування гендеру слугують соціальні очікування, ролі та конвенціальні вимоги статевої адекватності поведінки. Соціальний символізм статевої дихотомії підтримується, на думку Р. Харе-Мустін і Д. Маречек, завдяки існуючим соціальним інститутам та прийнятим засобам регуляції соціальних відносин [9]. Одним з найбільш ефективних засобів збереження принципу

диференціації статей є лінгвістичні та понятійні структури, котрі формують та підтримують соціальні уявлення про чоловіче і жіноче та визначають значення самого поняття “стать”.

Отже, вивчення продуктивних стратегій і тактик поведінки чоловіків та жінок, окреслення умов подолання традиційних гендерних стереотипів, а також з‘ясування причин низької продуктивності цих стратегій виявляються важливою соціальною і науковою проблемою.

Серед психологів, які досліджували проблеми статі та статевої диференціації з позиції соціально-конструктивістського підходу, найбільш відомими є Рода Ангер, Берніс Лотт, Р. Харе-Мустін, Д. Маречек, М.В Буракова, Н.К. Радіна, І.С. Кльоцина [1]. Також при розгляді висунутої проблеми слід ураховувати вже накопичений потенціал таких науковців, як С. Бем, С. Московічі, Г. Теджфела та ін. [1]. Значний внесок становлять досягнення в межах статево-рольового підходу до аналізу особистості (В.В. Абра-менкова, В.О. Васютинський, Т.В. Говорун, О. Кікінеджі, А.А. Палій, Т.М. Титаренко, Т.І. Юферова та ін.), у межах якого статево-рольові фактори розглядають як стрижньові, такі, що визначають різні сторони соціального функціонування особистості: професійну поведінку, вибір партнера до шлюбу, успішність шлюбу, психічне та соматичне здоров’я [2].

Мета запропонованої статті полягає у висвітленні проблеми взаємовпливу гендерної ідентичності та формування життєвих стратегій особистості, чинників та ознак віктимізованих життєвих стратегій; а також можливостей дослідження цих феноменів та цілеспрямованої корекції життєвих стратегій з метою їхньої гармонізації.

Основна проблема гендерної психології – статева диференціація – в контексті соціально-конструкціоністського підходу має наступну інтерпретацію: статеві відмінності – це лише поведінкові відмінності, які зобов’язані своїм походженням не біологічній природі, а стійкій ієрархії соціальних відносин, що історично склалися в даній гендерній культурі. Соціальні вимоги, яким повинна відповідати поведінка індивіда, функціонують як “самосправджувальні пророцтва”; вони настільки жорстко задають схему гендерних реакцій, що залишаються значущими і в тих випадках, коли і індивід перебуває наодинці з собою або опиняється в ситуації, коли статева належність особистості несуттєва [3].

Так зване будування гендеру передбачає привласнення індивідом гендерної ідентичності, до якої входять соціальна адаптація, яка означає сприйняття гендерних стереотипів, засвоєння гендерних цінностей, стандартизацію мовлення, жестів, символів, характерних для індивідів певної статі, формування відповідного гендерного типу особистості; та інтерпретація особистості, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування гендерної ідентичності, відповідності між психічною статтю і гендерною роллю.

В ході історії гендерні стереотипи і гендерні ролі за своїм змістом починають розрізнятися все більше, врешті-решт, це протиріччя переходить у конфлікт, який на поверхні, в соціумі, виявляється напруженням в тій чи іншій сфері (виникнення феміністичного руху, втрати від невикористання можливостей особистостей та ін.). На рівні особистостей цей конфлікт проявляється дисгармонійністю у формуванні гендерної ідентичності [3].

Зрілу, або досягнуту, гендерну ідентичність можна визначити як статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі.

Іншою ознакою зрілої гендерної ідентичності є відповідність біологічної статі і гендерної ролі. В цьому плані постає актуальним аналіз умов, що сприяють ідентифікації індивіда з гендерною роллю, а також дослідження причин порушення гендерної ідентичності.

Потребує особливої уваги така ознака зрілої гендерної ідентичності, як адаптованість особистості до трансформацій, що відбуваються у гендерній культурі суспільства, зокрема, в гендерних ролях. Соціальний прогрес, демократизація стосунків між статями, стирання меж між “чоловічими” і “жіночими” професіями змінюють також нормативні уявлення про гендерні ролі. Відповідність гендерної поведінки цим змінам визначається як переорієнтація індивідів зі стереотипно-традиційних маскулінно-фемінінних на андрогінні гендерні ролі. Андрогінний гендерний тип, який сформувався в умовах трансформації суспільства, є більш адаптованим до умов соціального середовища. Отже, формування зрілої гендерної ідентичності означає формування андрогінного гендерного типу особистості. І навпаки, засвоєння жорстко маскулінного або фемінінного гендерного типу зумовлює ускладнення гендерної взаємодії. Особистість виявляється погано адаптованою до реалій життя, і ця неадаптованість стає фактором її віктимізації. Можна говорити про чинники, які призвели до такого результату, але нас скоріше цікавить, як проявляються індивідом такі віктимні життєві стратегії.

Віктимність – це свого роду здатність особистості стати жертвою негативних явищ. Людина нею ще не стала, але при певних

обставинах демонструє такі моделі поведінки, які створюють з неї жертву, при тому скоріше та легше, ніж іншу людину, яка не є носієм таких якостей. "Здатність" в цьому випадку не співпадає зі схильністю, тому що значна частина ознак віктимної поведінки набувається індивідом у процесі контактів з несприятливими умовами життя.

Що мається на увазі під несприятливими умовами в контексті гендерної взаємодії? Це може бути відкрита або прихована вербальна/невербальна агресія, або маніпулювання, або приниження гідності індивіда – все, що завдає психологічного, морального або навіть фізичного ушкодження.

Можна сказати, що "носій" віктимних життєвих стратегій "готовий" стати жертвою негативних умов до того, як вони настали. Саме тут постає проблемне питання для дослідника-практика. Як проявляється ця потенційна віктимність у щоденному реальному житті, за якими ознаками можна діагностувати схильність індивіда до реалізації саме віктимних моделей поведінки?

Можна припустити, що вони більшою чи меншою мірою демонструють ті ж моделі поведінки, що і особи, які вже стали жертвами насильства. Наприклад, немотивована тривожність, знижена самооцінка, уникання контактів з іншими, відчуття безпорадності та засмученості, ніяковості або навіть сорому. Особистості, які мають віктимні життєві стратегії, відчувають певні труднощі у встановленні контактів, особливо з особами протилежної статі, їм притаманна недовіра до світу. Відсутня гнучкість варіантів реагування на ті чи інші події: або повне підкорення ситуації і безпорадність, або спалахи агресії, більші, ніж це потрібно для самозахисту. Ще одне припущення полягає в тому, що перший варіант притаманний особам з фемінінною гендерною ідентичністю, а другий – особам з маскулінною гендерною ідентичністю.

Серед вітчизняних та зарубіжних досліджень існує достатня кількість робіт, що присвячені психологічним наслідкам насильства на подальше життя людини (Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, О.О. Кочемировська, О.М. Руднєва). Проведені дослідження, які висвітлюють питання родинного насильства та насильства щодо жінок та дітей і підлітків з боку однолітків, і що дуже важливо, з'явились практичні рекомендації щодо реабілітації осіб, що зазнали насильства – поки що тільки фізичного та сексуального, що зрозуміло, адже саме ці види насильства мають найбільш руйнівні наслідки для особи (Н.К. Асанова, Енн Б. Роджерс, Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна) [4]. У матеріалах кризових центрів, факультативних програмах подаються рекомендації щодо попередження насильства стосовно різних категорій населення (жінки, діти, деякі інші незахищені категорії населення). Визначені соціальні групи ризику (тобто належність до такої групи підвищує шанси віктимізації) [5]. Більшість дослідників зазначають, що той, хто вже раз потерпав від насильства, підсвідомо схильний до повторення такої ситуації. Подані описання типів, за якими розвивається особистість, яка зазнала насильства [6].

А ось питання про те, які моделі поведінки притаманні потенційній жертві, як розпізнати таку особистість та спрямувати її на набуття нових, асертивних життєвих стратегій – ця проблема докладно ще не розглядалась, тому її і обрано актуальною для наукового дослідження. На наш погляд, найбільш репрезентативною віковою групою для з'ясування цього питання є вікова категорія на межі між підлітковим віком і юністю. Головною особливістю формування гендерної ідентичності на підлітковій віковій стадії, за думкою Е. Еріксона, є те, що на цей період припадає формування зрілої, або досягнутої, гендерної ідентичності [7]. Однією з її основних ознак є наявність в особистості гетеросоціальності. Набуття гетеросоціальності у підлітків молодшої групи відбувається більш успішно в одностатевих групах, а у старших підлітків – в різностатевих. В одностатевих групах реалізується потреба в гомогенізації, тобто тяжіння до утворення однорідних за статтю груп. Ця потреба є домінуючою в молодшому підлітковому віці.

В старшому підлітковому віці набуття гетеросоціальності більш успішно відбувається в різностатевих групах однолітків як взаємодія між протилежними статями у формі побачень. Міжстатеві стосунки всередині простору групи є особливо важливими в той період формування гендерної ідентичності, який Дж. Марша назвав періодом розмитої ідентичності, коли підліток перебуває на шляху пошуку, експериментування, накопичення інформації, досвіду [4].

В юнацькому віці, з одного боку, завершується процес присвоєння соціальних ролей, остаточно визначається соціальна та гендерна ідентичність на особистісному рівні, на соціальному рівні відбувається процес узгодження власних мотивів і потреб (і усвідомлюваних, і підсвідомих), наявного дефіциту власних стратегій їх реалізації та реалій буття. Разом з тим у соціально-психологічному аспекті молодь – спільнота, що характеризується високою соціальною активністю, яка виявляється у випробовуванні та використанні нових ролей – соціальних та

гендерних. Тобто це вікова група, яка, з одного боку, більш сприятлива до змін (на відміну від дорослих), а з іншого, ці зміни є більш-менш усвідомлюваними та цілеспрямованими (на відміну від дітей). Як вже було зазначено, молоді бракує ефективних стратегій досягнення цілей – вони відпрацьовуються саме в юнацькому віці. І та частина молодих людей, що характеризується підвищеною віктимністю, відчуває нестачу цих стратегій як обмеження (дефіцит) свободи вибору. Наслідком цього може бути загострення життєвої кризи або уникання від реальності, яке обертається неадаптованістю до вимог дорослого життя – знов-таки віктимогенна ситуація.

Крім наукової, ця проблема має і певне соціальне значення. Сучасна молодь, яка формується в умовах, де насильство у будь-яких формах є майже нормою, виявляється неготовою до протистояння йому. Тому є необхідність навчати молоде покоління психологічним засобам протидії і запобігання створенню віктимогенних ситуацій в їхньому житті. Особливої значущості для молоді такі ситуації набувають у міжстатевих стосунках – дуже часто від цього залежить все подальше життя молодої людини. Тому моделювання процесу взаємодії в загрозливих ситуаціях (або ситуаціях, що сприймаються як такі) в умовах гендерно-зорієнтованого тренінгу може забезпечить можливість девіктимізації життєвої стратегії особистості, надасть молодій людині почувати себе гідно в будь-якій ситуації.

Виходячи зі всього вищезазначеного, можна зробити наступні висновки:

1. Базовими чинниками вибору віктимної життєвої стратегії та реалізації її в гендерній взаємодії є смислові конструкти, які складають гендерну ідентичність даної особистості. Віктимні життєві стратегії мають обмежені та малоефективні моделі поведінки, на відміну від девіктимізованих.

2. Віктимні життєві стратегії мають обмежені та малоефективні моделі поведінки, на відміну від невіктимних.

3. Більш схильні до реалізації віктимних життєвих стратегій особи з жорсткими гендерними настановами – яскраво вираженою фемінінною або маскулінною ідентичністю.

4. Особистість, схильна до віктимних життєвих стратегій у межах гендерної взаємодії, з більшою ймовірністю виявляє їх в інших видах

Література

1. Клецина Ирина. Теоретические проблемы гендерной психологии // Мир психологии. – 2001. – № 4. – С. 162-179.
2. Романова В.Г. Особливості статеворольової соціалізації підлітків: Автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. психолог. наук: 19.00.05 / Ін-т псих. ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 23 с.
3. Дорошенко Н.М. Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті: Автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. психолог. наук: 19.00.07 / Ін-т псих. ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 21 с.
4. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. – К., 2003. – 343 с.
5. Кочемировська О.О. Деякі психологічні аспекти переживання насильства молодшими підлітками та юнаками (за матеріалами психологічного дослідження) // Проблеми насильства в сім`ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. О.М. Руднєва. – Харків: Право, 1999. – С. 76-82.
6. Догадина М.А., Пережогин Л.О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. – М.: Изд-во "Сам себе адвокат", 2003. – 278 с. (Проект финансируется фондом "Евразия" и ДП ТАСИС, UNDP и Посольством Канады).
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. – М., 1996. – 344 с.
8. Hare-Mustin R.J., Marecek J. On making a Difference // Making a Difference: Psycology a the construction of Gender. New Haven. – 1990. – P. 1-21.
9. Hare-Mustin R.J., Marecek J. Gender and the meaning of difference: postmodernism and psycolodgy // Making a Difference: Psycology a the construction of Gender.